

“Türkiye’de Yükseköğretimin ve Yükseköğretim Kurulu’nun Tarihi” Üzerine

On “the History of Higher Education and the Council of Higher Education in Turkey”

Bekir S. GÜR

ÖZ

Bu yazı, İlhan Tekeli tarafından yazılan “Tarihsel Bağlantı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi” başlıklı çalışmanın eleştirel bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Darülfünun, Üniversite, Yükseköğretim, Yükseköğretim Kurumu

ABSTRACT

This article provides a critical review of İlhan Tekeli’s “The History of Higher Education and the Council of Higher Education in Turkey in Historical Context”.

Keywords: Darülfünun, University, Higher education, Turkish Council of Higher Education

GİRİŞ

Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından İlhan Tekeli’nin toplu eserlerinin 14. kitabı olarak yayınlanan *Tarihsel Bağlantı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi* adlı eser, Tekeli’nin yükseköğretim tarihine dair farklı zamanlarda yazdığı ve muhtelif yerlerde yayınlanmış metinlerinin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Tekeli, 2010). Kitap, söz konusu metinleri toplu bir şekilde sunarak, bu konular üzerine çalışan araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Kitaptaki metinler iki kısma ayrılabilir. Altı makaleden oluşan birinci kısımda, klasik Osmanlı, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet döneminde eğitimin ve yükseköğretimin örgütlenmesindeki değişimler ile 1933 üniversite reformu ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) yasası ele alınıyor. Bu metinler içerisinde yer alan “Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleşmesinde Alınan Yol” başlıklı çalışma, daha önce Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yayınlanan *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi* başlıklı çalışmanın birinci cildinde yer almıştı (Tekeli, 2007).

Kitabın ikinci kısmı, üniversitelerin Yükseköğretim Kurulu (YÖK) sonrası gelişiminin ele alındığı “Türkiye’de Üniversitelerin YÖK

Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981–2007)” başlıklı oldukça uzun ve kapsamlı bir makaledir (ss. 193-387). Bu makale, daha önce, TÜBA’nın yukarıda bahsedilen çalışmasının ikinci cildinde yayınlanmıştı (Tekeli, 2009).

Söz konusu metinlerin bir kısmı 1980 öncesi yazılmıştır. Metinlerden anlaşıldığı üzere, Tekeli, geçen 30 yıl boyunca yükseköğretim üzerine yazmayı sürdürmüştür. Bunun nedenini kendisi şöyle açıklar: “Ya üniversite içinde daha iyi bir öğretimi gerçekleştirmek ya da üniversitelere yapılan siyasi müdahalelere karşı mücadele edebilmek için çok sayıda yazı yazdım.” (s. 1). Hem kendi alanı şehir ve bölge planlama eğitiminin nasıl olması gerektiği, hem de yükseköğretimin nasıl olması gerektiği üzerine eğilen Tekeli, bu konularda derinleşmek için yükseköğretimin tarihini de incelemiş ve bu konuya ilişkin metinler bu kitapta bir araya getirilmiştir. Kitapta, 48 sayfalık kapsamlı bir önsöz de bulunmaktadır. Tekeli bu metinde, 1960’lı yıllardan itibaren öğrenci olayları, ODTÜ yönetimine ilişkin tartışmalar, darbelerin üniversitelere etkisi ve YÖK’ün kurulması gibi yükseköğretim alanında yaşananları kendisinin tecrübelerini merkeze alarak anlatmaktadır.

Tekeli’nin yükseköğretime dair yazılarını önemli kılan husus, bu yazıların, tarihsel olayları aktarmaktan ziyade, yükseköğretimin

Bekir S. GÜR (✉)

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Ankara, Türkiye
Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Engineering and Natural Sciences, Computer Engineering Department, Ankara, Turkey
gurbekir@gmail.com

Geliş Tarihi/Received : 31.01.2011

Kabul Tarihi/Accepted: 10.03.2011

ne olduğu, nasıl bir işlev gördüğü ve üniversite kavramının nasıl geliştiğine dair analizler içermesidir. Tekeli bunu yaparken, yükseköğretimi toplumsal değişim ile ilişkili olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, eğitim örgütlenmesindeki değişimler ile toplum ve devlet yapısındaki dönüşümler arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır. Tekeli metinlerini farklı zamanlarda yazdığı için, metinlerde bolca tekrar söz konusu olmasına rağmen, her metinde yükseköğretime ilişkin farklı bir soru merkeze alınmıştır.

DARÜLFÜNUN ve ÜNİVERSİTE TARİHİ

Tekeli, Fatih dönemi dışında medreselerin bilimle uğraşmadığını ve bilimle uğraşanların baskı altında kaldığını vurgular. Buna göre, Osmanlı'da bilim alanında bir yenilenme ve sıçrama olabileceğinin, ancak medrese sistemi "dışında" mümkün olabileceğini belirtir (Tekeli, 2010, s. 63). Dolayısıyla, medrese dışında yeni ve laik eğitim ve bilim kanallarının oluşabilmesi için ise 19. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Tekeli'ye göre, modern bilim adına çaba gösterenler toplumun geleneksel kesiminin hışmına uğramıştır. Tekeli, Osmanlı'da kurulan ilk modern okulların "mühendishane" olmasıyla ilgili de bazı tespitlerde bulunur:

Mühendis kavramı, Batıda "engineer sözcüğü ile ifade edilir. "Genie" kökünden gelir. Gerçekte Batıda mühendisler, imalat yapan "artizanlar"ın buluş yapanları arasından çıktığından bu "genie" kökünden türemiştir. Oysa bizde "hendese" yani "geometri" kökünden gelmektedir. Bu bir rastlantı değildir. Bu, bizdeki mühendisin üretimden kopuk gelişmesini göstermektedir. Gerçekte burada, topçuluk vb. işler için gerekli matematik öğretilmiştir. Ancak kelime neden "riyaziye" kökünden değil "hendese"den türetilmiştir?

Örneğin "Mehmet Ali Paşa", Mısır'da bu işlevi görmek için kurduğu okula "Ulumu Riyaziye mektepleri" adını vermiştir. Bizde "hendese" kelimesinden türetilmesi, skolastiğin etkisini sürdürmesi olarak görülür. Batıda "hendese" skolastik dönemde hakimdir. Rönesansla "riyaziye" geçilmiştir. Nitekim Batı bilimini doğrudan alan Mehmet Ali Paşa, okullarına "riyaziye" kökünden gelen isimler vermiştir. Oysa geçiş halinde okullar kurulan Osmanlılar "hendese" kökünü kullanmıştır. (Tekeli, 2010, s. 72)

Tekeli yükseköğretimin ve bilimin gelişmesiyle toplumsal yapı arasında ilişkiler kurmada mahir olduğu halde, yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, yükseköğretimin tarihine ilişkin analizleri, zaman zaman, bütün toplumsal ve tarihsel bağlamı dışlar ve en mükemmel örneklerini "skolastik" medreselerde gördüğümüz terimcilikle boğuşmaktan geri durmaz. Dahası, bu terimciliğin doğru çıkarımlara yol açtığı da söylenemez. Zira Osmanlıların "geometri evi" anlamına gelen mühendishane tabirini seçmeleri, basitçe, Batı dünyasındaki bilimin matematiksel karakterinin farkında olmaları ve geçmişe gitmek yerine Batı'dan faydalanma yolunu seçmeleriyle ilgilidir (Fazlıoğlu, 2008).

Tekeli'nin bu terimciliği, "mühendishane" örneğiyle sınırlı değildir; "darülfünun" terimi için de geçerlidir. 1869'da Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında düzenlenen Maarif Nizamnamesinde üniversite kavramı, ilim değil de fen kelimesinden türetilerek, darülfünun olarak karşılanmıştır. Tekeli'ye göre, böylece kurulmak istenen kurum, ilim evi değil, fen evidir; bu kelimenin seçilmesi, "ilmiye sınıfının üniversiteye tepkisini azaltmak için yapılmıştır. İlim, medresenin tekelindedir. Üniversiteye bırakılan ise ancak toplumda ilme göre ikincil statüdeki fen olmaktadır" (s. 80). Tekeli vardığı bu sonuç için herhangi bir referans veya gerekçelendirme vermemektedir. Başka bir sayfada aynı konu şöyle ifade edilmektedir: "Darülfünun sözcüğüyle ulemanın kendisinin alanı saydığı bir bilgi alanının dışında kalan bir alan tanımlanarak onlardan gelebilecek tepkiler önlenmek istemiştir" (s. 102). Tekeli bu son tespiti için Osman Nuri Ergin'e referans vermektedir.¹ Aslında bu referans tuhaftır çünkü Ergin (1977) *Türk Maarif Tarihi* adlı eserinde, beşeri bilgilere fen, ilahi bilgilere ilim denildiğinden hareketle ilk açılan üniversiteye darülfünun denilmeyip darülfünun dendiğini ortaya atan Z. F. Fındıkoğlu'nu açıkça eleştirir ve "İlim"le fen arasında İslâm âleminde böyle bir fark gözetildiğini ilk defa bu profesörden işitiyoruz" (s. 549) diyerek tepki gösterir. Ergin (1977) şöyle bir açıklama yapar:

Darülfünun tabirinden: Bütün ilimleri öğreten ve Arapların camia veyahut külliye ve Garplıların da yine o mânalara yakın olan **Üniversitê** mânasının çıkarılmak istenilmesi bizde **ilim** ve **fen** tabirlerinin iyi anlaşılmasını, hudutlarının doğru çizilmemiş olmasından ileri gelir. Bunun bazı bilgilere gelişi güzel **ilim**, bazılarında fen deyişimizden anladığımız gibi açtığımız mekteplerin bazısına **Darülim**, **Darülfünun**, bazısına da **Darülfünun** demekliğimiz gösterir. (s. 547)

Ergin (1977) darülfünun ile darülfünun terimleri arasında kesin bir ayırım yapılamayacağını şu örneklerle anlatır:

Meselâ memleketimizde en yüksek tahsil müesseselerine biz **Darülfünun** demiş olduğumuz halde Mısır'da buna darülfünun dediklerini görüyoruz. Hattâ bizde de 1839'da Tıbhane ile Cerahane Galatasaray'da birleştirildiği sırada adına: **Darülfünunî hikemiyye Osmaniyeye ve Mektebi Tıbbiyye adliyye şahâne** denilmiştir. Bununla beraber bizde mektebi fünuni nücum, mektebi fünuni maliye, mektebi fünuni mülkiye adlar ile yüksek meslek ve ihtisas mektepleri de açılmıştır. (s. 547)

Osmanlı'nın ilim kelimesinden ziyade fen kelimesini, kuracağı kurumu tanımlamak için seçmesi, yeni kurumun "Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir kurum şeklinde düşünüldüğünü göstermektedir" (İhsanoğlu, 1993, s. 521). Dolayısıyla, ulemadan gelebilecek tepkileri önlemek veya ilme göre ikinci statü vermekten ziyade, yeni bilimlerin öğretileceği yeni bir kurum tanımlamak için "darülfünun" kelimesinin seçildiği söylenebilir.

¹Tekeli, Ergin referansını eksik vermektedir. Atıfta kitabın baskı yılı ve yayıncısı verilmemekte; sadece sayfa numarası verilmektedir ("454-457"). Atıf yapılan ilgili sayfalar, elimdeki kitaptaki Dâr-ül Fünûni Osmani başlıklı ilgili bölümün sayfa numaralarıyla (Ergin, 1977, ss. 545-563) uyuşmamaktadır.

Tekeli'nin darülfünun ile ulemayı karşı karşıya konumlandırmasının en tipik örneği, toplumsal yapı, yükseköğrenim düzeyinde eğitim yapacak böyle bir kuruma hazır olmadığı için, "biraz da ilmiyenin baskısıyla" (s. 80) Darülfünun-u Osmanî'nin 1871'de kapatıldığını ifade etmesidir. Tekeli'nin bu tespitleri hayli soruludur. Çünkü bizatihi darülfünun fikri, 1845 yılında ulema, asker ve bürokratların katıldığı yedi kişilik bir komisyon olan Meclis-i Muvakkat'ın çalışmaları neticesinde programa alınmıştır. Dahası, Meclis-i Muvakkat'ın önerisiyle 1846'da kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, darülfünun kurulması yolunda ilk adımı atmış ve hevesli herkese "bütün ilim ve fenleri" okutacak bir yer olarak tanımlanmıştır (İhsanoğlu, 1993, s. 522). Dahası, darülfünununda dersler Fransız modeline göre kurulmuş olmasına rağmen Felsefe ve Edebiyat şubesinde Arapça, Farsça, Fransızca, Yunanca ve Latince yer almış; Hukuk şubesinde İslam hukuku yanında Fransız medenî hukuku, Roma hukuku ve milletlerarası hukuk gibi dersler öngörülmüştür. Bütün bu dersler, "İslam ve Batı'yı telif etme ve modern Osmanlı kültür sentezini oluşturma" gayretlerini gösterir (İhsanoğlu, 2010, s. 355). Dahası, 1869'da darülfünun yeniden açıldığında, Hoca Tahsin Efendi gibi medreseden yetişmiş ve Paris'teki Osmanlı mektebinde ders vermiş biri bu kuruma müdür olarak atanacaktır ki kendisinin gelenek ile çağdaş olan arasında uygun bir denge arayışı bilinmektedir. Darülfünun-u Osmanî'de Tahsin Efendi'nin halefleri olan Kâzım ve Hilmi Efendiler de medreselidir. Ayrıca, 1900 senesinden itibaren bile Darülfünun'da ders veren medreseli hocalar vardır (İhsanoğlu, 2010).

Tekeli'nin darülfünun ve ulemayı karşı karşıya koyması, yukarıda işaret edilen tarihsel verilerle karşılaştırıldığında oldukça sorunludur. Merhum Mehmet Ali Gökaçtı'nın (2005) ifade ettiği üzere, "Türkiye'de modernleşmenin tarihi beraberinde bizzat kendisinin oluşturduğu efsanelerle birlikte yazıldı" (s. 9). Bu efsanenin ileri sürdüğü tezlerden biri, modernleşme taraftarı olan ve nispeten sekülerleşmiş bürokratik kadrolar ile başını medrese kökenli ulemanın çektiği geleneksel sınıf arasındaki mücadeledir. Bu görüşe göre, modernleşme bu bürokratik kadrolar tarafından yürütülmüş ve medrese kökenliler modernleşme önünde bir engel olmuşlardır. Tekeli de bu efsane ve uzantılarını tekrarlamaktadır. Tekeli'nin ihmal ettiği nokta, modernleşmenin sadece bürokratik kadroların tekeline olmayan, bütün eğitimli kesimleri içine alan genel bir süreç olduğudur (Gökaçtı, 2005).

Tekeli'nin eserinde kimi bilgi yanlışları da var. Tekeli, Darülfünun-u Osmanî'nin, Cemalettin-i Efgani'nin bir konferansında "nübüvvet bir sanattır" demesi üzerine, 1871 yılı ortalarında tamamen kapatıldığını ifade eder (s. 106). Oysa darülfünununda dersler 1970-1873 yılları arasında "kesintisiz" devam etmiştir (İhsanoğlu, 2010, s. 133). Bununla birlikte, her ne kadar Efgani böyle bir söz söylememiş olsa da, konuşmasından böyle bir anlam çıkararak bazı kesimler, Efgani'yi sınır dışı ettirmişlerdir (Ergin, 1977). Kaldı ki, Darülfünunun kapatılmasını Efgani'nin konuşmasına bağlamak meseleyi basitleştirmek

olur; darülfünunun ne şekilde kapandığı henüz net bir şekilde bilinmemektedir. Fakat yeterli öğrenci olmaması, yeterli hoca olmaması ve mali imkânların yetersizliği gibi yapısal nedenlerin önemi küçümsenemez (İhsanoğlu, 2010).

Tekeli çeşitli vesilelerle darülfünun fikrinin izini sürer. Tekeli, bu fikrin ortaya çıkışından sonra geçen 55 yıllık süre içerisinde başarısız üç deneme sonrasında ancak 1 Eylül 1900 tarihinde açılan Darülfünun-ı Şahane ile sürekliliğe kavuşan bir kurum olduğunu belirtir. Tekeli'ye (2010) göre böyle bir gecikmenin olmasının nedeni, "toplumsal çevrede yaratılan tepkilerin etkisi olsa da asıl önemli neden ilk ve orta öğretim alt yapısının bulunmamasıdır" (s. 107). Gerçekten de 1900'e gelindiğinde darülfünun daha rahat öğrenci bulmaktadır çünkü o döneme kadar ilk ve orta öğretim kurumları sayıca artmış ve devletin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere çeşitli alanlarda (mülkiye, tıp, hukuk, sanayi) yüksek öğretim kurumları açılmıştır. Dahası, daha önceki zamanlara kıyasla, hoca ve ders kitapları gibi konularda da önemli bir gelişme söz konusudur. Bununla birlikte, Tekeli burada finansman gibi çok önemli başka yapısal faktörleri göz ardı etmektedir. İlk iki darülfünun teşebbüsünde kurumun mali kaynakları sağlam bir zemine oturtulmamıştır; darülfünun daha çok öğrenci harçları ile vakıfların ve devletin yardımlarına bağımlı kılınmıştır. Bu durum, darülfünunun kurumsallaşmamasının, en önemli nedenlerindedir. Osmanlı'nın dış borçlarla boğuştuğu bir dönemde, "Darülfünun gibi büyük ölçekli sivil bir projenin gerçekleştirilmesi elbette zor olmuştur" (İhsanoğlu, 2010, s. 89).

Üniversite, Yüksekokul Değildir

Tekeli'ye göre, Osmanlı İmparatorluğu, klasik düzeni içerisinde yetersiz kaldığını hissedince, modern eğitim kurumlarını kurmuştur. 1773'te Mühendishane-i Bahri Hümayun, 1795'te Mühendishane-i Berri Hümayun, 1826'da Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure ve 1834'te Mekteb-i Ulum-u Harbiye gibi çok sayıda yüksekokul kurulmuştur. Tekeli'ye göre, bu okulların gerisindeki mantık araçsaldır ve gerisinde "ne bilgiye yeni bir yaklaşım ne de imparatorluk tebaasının eğitimi konusunda, yeni bir anlayış ya da arayış vardır" (s. 131). Tekeli'ye göre, von Humboldt üniversitesi modelini esas alırsak, üniversite, yüksek okullardan farklı olarak, sadece öğretimle ilgilenmez, aynı zamanda araştırma ve bilgi üretme işlevini yüklenir; böyle bir kurum, "skolastizmin tamamen karşıtıdır" (s. 139-140).²

Aslında Tekeli'nin bu şekildeki bir üniversite tanımı, ilk bakışta cazip görünse de, Avrupa'daki ilk modern üniversiteleri tanımlamaktan da uzaktır. Öncelikle, Tekeli, hem Avrupa'da hem de Amerika'da modern üniversitenin modern ulus-devlet ile birlikte ortaya çıktığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Öncelikle, yeni bir siyasal örgütlenmeyi (ulus-devlet) ve ekonomik durumu (sanayileşme) ortaya çıkaran süreçler ile üniversiteyi doğuran süreçler aynıdır (Wittrock, 1993). Üniversiteler, hem bilgi üretmek hem de milli kültürü güçlendirmek amacındadırlar. Schiller'den Humboldt'a Alman idealistleri, üniversite fikrini

²Tekeli'ye (2010) göre, Cumhuriyet dönemindeki bütün çabalara rağmen, ilginçtir, bu dönemde de ezberciliğin, nakilciliğin ve intihalin üstesinden gelinmemiştir (s. 162).

kültür etrafında örmüşlerdir. Humbolt'un üniversite fikrini kültür etrafında örmesi, üniversite kurumunu ulus-devlet ile doğrudan ilişkilendirmiştir (Readings, 1996). Böylece, artık modern üniversite, bir ulustaki halka dair ortak bilgileri üreten ve bunları yeni nesillere aktaran bir kurum olarak anlaşılmıştır.

Osmanlı'da da durum çok farklı değildir. Devlet yönetimini modernize etmek için gereken yeni memurları yetiştirecek kurumlar, II. Mahmud'la başlamış ve Tanzimat döneminde artmıştır. Devletin ihtiyaçlarını karşılamada medreseler yetersiz kaldığı için, yeni ve modern eğitim kurumları açılmıştır. Zaten Tekeli gibi, üniversite olmanın ölçütü olarak araştırma ve bilgi üretmeyi esas alırsak, Tekeli'nin Osmanlı'da devletin insangücü ihtiyaçlarını karşılamak ve ortak bir kültür aşlamak için açılan birçok modern yükseköğretim kurumunu kategorik olarak üniversite saymaması, sorunlu bir yaklaşımdır. Çünkü mühendishaneler ve diğer birçok modern kurum, sadece eğitimle ilgilenmekle kalmayıp, kurumlarında yeni araştırmalar yapan bilim adamlarını da bulundurmıştır. Örneğin, 1878'de Mühendishane-i Berri Hümayun idareciliğine atanan Hüseyin Tevfik Paşa, lineer cebir üzerine İngilizce kaleme aldığı orijinal çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla, darülfünun düşüncesini modern üniversite fikrine yaklaştıran en önemli husus, yeni araştırma yapmaktan ve meslek erbabı yetiştirmekten ziyade, "ikmâl-i kemâlât-ı insaniye" için her çeşit "ilim ve fennin" öğretilmesi (Arslan, 2004, s. 32) bir yer olarak kurulmasıdır.

SIYASİ TARİH ve EĞİTİM TARİHİ

Eğitimdeki gelişmeleri anlamlandırmanın bir yolu, bu gelişmeleri siyasal gelişmelerle ilişkilendirmektir. Örneğin, Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte tek parti dönemine geçiş ile üniversite üzerindeki "siyasal denetim" artmıştır (Tekeli, 2010, s. 168); öte yandan, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin çok partili bir siyasal düzene geçmesiyle birlikte, 1946 yılında kabul edilen "üniversite Kanunu" sayesinde "özerk" bir üniversite dönemine geçilmiştir (s. 169). Bununla birlikte, eğitim tarihi yazarken, zaman zaman siyasal tarihe mesafeli durmak da gerekiyor. Tekeli, 1933 darülfünun tasfiyesini bu çerçevede anlamaya çalışıyor.

1933 darülfünun tasfiyesine karşı eleştirel bir tutuma sahip olan Tekeli, zaman zaman özellikle Cumhuriyet'in kuruluş dönemine ait ezberleri tekrar etmekten kurtulamamıştır: "Türkiye'nin daha çok içe dönük bir kalkınma politikası izlediği, dünya buhranından, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar süren bu dönem, eğitimde de önemli atılım yılları olmuştur" (s. 165). Köy Enstitüleri, Halkevleri ve çeviri faaliyetleri ile Milli Eğitim Bakanlığının bu dönemdeki icraatları için Tekeli özetle şöyle der: "her eğitim planlayıcısının yararlanacağı önemli derslerle doludur" (s. 165). Tekeli, burada, eğitim planlaması ile toplum mühendisliği arasında bir ayrıma gitmeyerek, çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte eğitim sistemindeki dönüşümü şu ifadelerle özetler: "bir toplumsal dönüşümü yönlendirme amaçlarını terk ediyor, toplumun isterlerini izleyici nitelik kazanıyordu" (s. 171). Demokratik sistemlerde zaten olması gereken bu "izleyici rolü" kaygılı bir edayla izleyen Tekeli çok partili hayatla birlikte eğitim sistemindeki dönüşümü ele alırken, nicel iyileşmelerin yanında, "imam hatip okullarının 'Tevhidi Tedrisat' ilkesine ters düşecek boyutlarda gelişmesi, orta öğretimde toplumun sınıf-

sal farklılaşmasını yansıtan, lisan eğitiminde ayrıcalıklı özel ve resmi kolejlerin ortaya çıkışı" (s. 171) gibi sonuçları ön plana çıkarır. Buradaki tuhaflık, tek parti dönemini överken demokratik dönemdeki gelişmeleri, adeta hep esefle karşılamasıdır.

Söz konusu tuhaflığın nedenleri, kitabın önsözü okununca daha iyi anlaşılıyor. Önsözdeki biyografik tecrübelerden öğreniyoruz ki, Tekeli'nin de içerisinde olduğu "ilerici" aydınlar, 1960'dan itibaren toplumun yükseköğretim talebini ısrarla eksik okumuş görünmektedir. Örneğin, devletin toplumun yükseköğretim talebini karşılamakta yetersiz kalması dolayısıyla ortaya çıkan özel yüksek okullar, Tekeli'nin içinde olduğu TMMOB ve Mimarlar Odası gibi grupların kampanyaları sayesinde kapatılmışlardır. Yine öğreniyoruz ki, "özerklik", her türlü özel girişimin önünün kesilmesi için kullanılan anahtar bir kavram niteliğinde olmuştur. 1970'de Anayasa Mahkemesi, Özel Okullar Yasasının çok sayıda maddesini iptal etmiştir. Gerekçeyi Tekeli'nin ifadelerinden dinleyelim: "Anayasa üniversite eğitimini bir kamu hizmeti görüyordu. Bu hizmetin özel girişim tarafından yerine getirilmesi halinde, bu hizmetin özerk kurumlar tarafından yerine getirilmesi ihlal edilmiş olacaktı, bu da kamu yararına aykırıydı" (s. 8). Tekeli, bu tartışmalar sonucunda, yüksek okullar konusundaki tartışmanın salt eğitimle ilgili bir mesele olmadığını, sağ ve sol arasındaki siyasi bir mücadelenin parçası olduğunu kavradığını da belirtir.

Bir planlamacı olan Tekeli'ye göre, yükseköğretimdeki büyüme, "iç bütünlüğü olan bir örgütün planlı ve bilinçli büyümesi şeklinde olmamıştır" (s. 176). Tekeli, 1960 sonrası planlı ekonomi dönemini, toplumsal baskı nedeniyle, yükseköğretimdeki "en plansız gelişme dönemlerinden biri" (s. 173) olarak niteler. Üniversite ve yüksek okulların, Ankara ve İstanbul dışında yaygınlaşması ile özel yüksek okulların kurulması da yine bu toplumsal talep sonucu olmuştur. Daha önce de işaret edildiği üzere, döneminin her "ilerici" aydını gibi Tekeli, özel yüksek okulları her fırsatta olumsuzlamaktan geri durmaz (s. 173) ve zaten daha sonra Anayasa mahkemesi tarafından bu okullar 1971 yılında kapatılmıştır.

Tekeli'nin (2010) makalelerinde tekrarların yanında aynı konuda farklı bakış açıları da söz konusudur. Örneğin, 1933 darülfünun tasfiyesi konusunda, 1980 yılında kaleme alınan "Cumhuriyetten Sonra Yükseköğretimin Örgütlenmesindeki Gelişmeler" başlıklı yazıda, darülfünunun Cumhuriyet'in atılımlarına yetişmekte zorluk çektiğini ve yöneticilerin darülfünun hakkındaki hoşnutsuzluğunu ifade etmek için dönemin Maarif Vekili Reşit Galip'in sözlerini tekrarlar. Oysa daha sonra 2008 yılında kaleme alınan "Siyasetin Diliyle Değil, Eğitim Tarihinin Diliyle, 1933 Üniversite Reformu" başlıklı yazısında, Reşit Galip'in sözlerine mesafeli durur; Reşit Galip'in ve Atatürk'ün darülfünun hakkındaki değerlendirmelerinin farklarına vurgu yapar. Bu yazıda, Atatürk'ün Reşit Galip'i görevden almasına değinilir (ss. 153-154).

ÖZERKLİK

Tekeli'nin ODTÜ yönetim modelini ele alış biçimi, Türkiye'de özerkliğin nasıl ele alındığını göstermesi açısından oldukça tipiktir. Buna göre, rektörlerin seçimle değil de bir mütevellî heyeti tarafından belirlenmesi, özerkliğe aykırıdır. Tekeli, ODTÜ'de

1960 ve 1970'li yıllarda yaşananları, kendi tecrübesini ele alarak, ayrıntılı bir şekilde işler. Tekeli'ye göre, ODTÜ örneğinde müteveli heyetinin siyasetçileri içermesi ve üniversite kamuoyuyla ters düşmesi, özerkliği daha da tartışmalı hale getirmiştir. Tekeli'nin ayrıntılı bir biçimde konuyu ele almasına rağmen, meseleyi basitçe siyasallaşmış bir müteveli heyetinin üniversiteyi kontrol altına almaya çalışması olarak görmesi ve sürecin hiçbir eleştirisini yapmaması, Türkiye'yi askeri müdahale ve darbelere götüren üniversite olaylarını da eleştirmesinin önünü tıkamaktadır. Örneğin, Tekeli'nin anlatısında üniversitelerde derslerin hem öğrenciler hem de öğretim üyeleri tarafından boykot edilmesi, ilerici öğrenci ve öğretim üyelerinin "çağdışı" üniversite yaratmak isteyenlere bir direnişidir. Dahası, Tekeli, özerkliğin dünyada nasıl anlaşıldığına dair bir tartışmaya hiçbir zaman girmemektedir. Daha önemlisi, Türkiye'deki üniversitelerin özerklik adına toplumsal taleplere sırt çevirmelerinin bir eleştirisine maalesef yer vermemektedir.

YÖK DÖNEMİ

Tekeli kitaptaki en uzun yazı olan "Türkiye'de Üniversitelerin YÖK Sonrasındaki Gelişme Öyküsü (1981-2007)" başlıklı makalesinde, hem YÖK başkanlarının açıklamaları ve yazılarını, YÖK'ün çeşitli raporlarını, sayısal verilerini hem de bu dönemde basında YÖK hakkında çıkan yazıları değerlendirmektedir. Analizden ziyade tarihsel anlatı ağırlıklı olan bu bölüm, YÖK dönemindeki gelişmelerin önemli bir kısmına değinmiştir. Yükseköğretim Kanunu, ilgili yönetmeliklerin çıkarılması, vakıf üniversitelerinin kurulması, çeşitli hükümetlerin YÖK konusundaki tasarıları, ikinci öğretim, açıköğretim, öğretmen yetiştirme ve üniversite giriş sisteminde yapılan düzenlemeler tarihsel bir perspektifle ele alınan konulardan bazılarıdır. Yükseköğretimin ne derece tartışmalı bir alan olduğu, sürekli değişikliklere gidildiği, uygulamalarda bir istikrarın oluşturulamadığı ve özellikle yükseköğretimin reform edilmesi gerektiği söyleminin her dönem varlığını ortaya koymasından dolayı makale okunmaya değerdir.

Tekeli'ye göre, 12 Eylül askeri müdahalesi sonrası yükseköğretim sistemi, ordudaki Türk-İslam sentezci (milli kültürcü) görüşler doğrultusunda oluşturulmuştur (s. 205, 215). Böylece Tekeli, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'ndaki yükseköğretimin amaçlarının sadece bir kısmına dikkat çekmekte, birinci madde olarak amaçların en başında gelen "ATATÜRK İnkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı" öğrenci yetiştirmek hususuna ve böyle bir maddenin özgür düşünmenin mekanı olarak idealleştirilen üniversitelerle ilişkisine hiçbir şekilde değinmemektedir.

Kitabında çeşitli mahkemeler için yazdığı hukuki mütalaalardan örnekler getiren Tekeli, Anayasa Mahkemesinin kararlarının hukuki meşruiyetini hiçbir şekilde tartışmaya açmaz. Sözelimi, başörtüsü konusunda yaşanan sorunları aşmak için YÖK, Yükseköğretim Kurumları Disiplin Yönetmeliği'ne "dini inanç nedeniyle boyun ve saçlar örtü ya da türban ile örtülebilir" maddesini eklemiş ve bu madde idari yargı tarafından iptal edilmiştir. Ardından, Özal hükümeti, 10 Aralık 1988'de söz konusu maddeyi kanun maddesi haline getirmiştir. Bu kanun maddesi, Kenan Evren'in başvurusu üzerine, Anayasa Mahkemesi tarafından

7 Mart 1989'da iptal edilmiştir. Tekeli bu konuda şöyle bir değerlendirme bulunuyor: "Yüksek yargı kurumlarının kararlarına karşın, bazı siyasal kadrolar yasalarda yapılan değişikliklerle türbanı serbest bırakma arayışından vazgeçmedi" (2010, s. 253). Tekeli, başörtüsü meselesini adeta "bazı siyasal kadroların arayışından" ibaret görüyor. Bir başka ifadeyle, yasağın kendisi ve meşruiyeti hiçbir zaman tartışma konusu olmamakta; siyasetçilerin yargıya karşı uslu olmaları beklenmektedir.

25 Ekim 1990 tarihinde Yükseköğretim Kanunu'na ek madde 17 eklenmiştir. Bu maddeye göre, "Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydı ile, yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir." Tekeli bu maddeden hemen sonra Anayasa Mahkemesinin bu kanunla ilgili kararını aktarır: "yürürlükteki kanunlara aykırı olmayacak şekilde giyinme şartı, bir kimsenin, boynunu ve saçını başörtüsüyle kapatması eylemini bu özgürlük dışında bırakmaktadır". Tekeli konuyla ilgili hiçbir yorum ve değerlendirme yapmaz. Hukuki değerlendirmeler yapma ve dava açma konusunda mahir bir kişi olan Tekeli'nin öncelikle bilmesi gerekir ki, Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında ek madde 17'yi iptal etmemiştir. Sadece, kararın gerekçesinde yukarıdaki sınırlılığı zikretmiştir. Gerekçede zikredilen bir sınırlılığın ise kanun metni yerine konulması ve Mahkemenin kendini kanun koyucu yerine koyması hukuken sorunludur (örn. Hakyemez, 2008). Her şeyden öte, buradaki mesele, basitçe bir Anayasa hukuku tekniği değil, toplumun önemli bir kısmını rahatsız eden gayri meşru bir yasağın üniversitelerde sürdürülmesi konusundaki tutumdur. Tekeli'nin pozitif hukukta yasakların ancak kanunlarda açıkça belirtildiği zaman konulabileceğini bilmemesi mümkün değildir. Yükseköğretim üzerine kafa yoran bir kişiden beklenen, üniversite tarihi, felsefesi ve dünyadaki uygulamalardan yola çıkarak, üniversitelerde böyle bir yasağın olup olmayacağını ortaya koymasındır.

Tekeli, 28 Şubat döneminde Kemal Gürüz başkanlığındaki YÖK'ün üniversite giriş sisteminde uygulamaya koyduğu katsayı kararını da hiçbir analiz, değerlendirme ve eleştiriye tabi tutmaz. Tekeli (2010), meseleyi amacından sapmış ve "ikinci bir eğitim kanalı" (s. 313) olmuş imam hatiplere öğrenci akışını durdurma parantezinde ele almakta ve böylece katsayı kararını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Tekeli, modern bir eğitim sisteminde katsayı uygulamasının ne anlama geldiğini tartışmadığı gibi, katsayının siyasal ve toplumsal maliyet ve sonuçlarına da işaret etmemektedir. Oysa katsayı uygulaması, ortaöğretim sistemini ciddi anlamda zora soktuğu gibi, Türkiye'deki eğitimin geleneksel eşitlikçi ve meritokratik yani liyakate dayalı yapısını geri plana itip, sınıfsal ve ideolojik bir ayrımı öne çıkarmıştır (Gür, 2009).

Tekeli, Erdoğan Teziç başkanlığındaki YÖK'ün etkinliklerini de ele almıştır. Tekeli, bu dönemde YÖK üyeliği yapmıştır. Tekeli (2010) özetle şunu belirtir: Hükümet, mali disiplin kurma adına çıkardığı 5018 sayılı yasa ve döner sermaye fonlarındaki birikimlere el konması ile üniversitelere kadro verilmemesi, üniversiteleri baskı altına almıştır (s. 350-352); YÖK ise hükümet baskılarına karşı direnmiştir (s. 352). Ayrıca, bu süreçte hükümetin yükseköğretim reformu, YÖK ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından engellenmiştir. Okuyucu, bu konuda Tekeli'nin analiz ve değerlendirmelerini merak etse de, Tekeli

meseleyi şöyle özetler: “Tüm çabalardan sonra ulaşılan sonuç bir hiç olur. Hükümet konuyu buzdolabına kaldırır, statüko sürer. Hükümetler bir kez daha YÖK’ü değiştirememiştir” (s. 350). Tekeli’ye göre, hem Dünya Bankası hem YÖK hem de bazı kuruluşlar çalışmış, çabalamış ve yükseköğretim stratejileri hazırlamış; ama “ne yazık ki siyasetin aktörleri, tüm bu zenginliğe karşın, tartışmalarını başörtüsü ve imam hatip liseleri mezunlarına uygulanan katsayı tartışmasının ötesine taşıyamamışlardır” (s. 360). Tekeli, dönemin hükümetinin yükseköğretim reformu çabalarına neden YÖK tarafından karşı çıktığı ve Cumhurbaşkanlığı tarafından neden engellendiği sorularını sorma gereği bile duymaz. Tekeli’yi okuyan kişiye tek seçenek kalmıştır: hayal kırıklığı yaşamak.

Söz konusu olan AK Parti hükümetinin eleştirisi olunca, Tekeli nesnellığı ve serinkanlılığını elden tamamen bırakır ve bilgi yanlışlarıyla dolu değerlendirmeler yapar. Sözelimi YÖK’ün siyasal iktidara karşı otonomisini koruyamadığını şu ifadelerle belirtir: “İlk kez 2007 sonrasında hem cumhurbaşkanlığı hem de başbakanlık, aynı partiden gelenlerin elinde bulunduğu bir döneme girilmiştir. Böyle bir dönemde YÖK’ün siyasal iktidara karşı otonomisini koruması zor olacaktır.” (2010, s. 380). Yakın Türkiye tarihi üzerine onca çalışması olan Tekeli’nin bilmesi gerekir ki, sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile aynı dönemde Başbakanlık yapan Yıldırım Akbulut aynı parti kökenlidir; aynı şekilde, dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile o dönemde Başbakanlık yapan Tansu Çiller aynı parti kökenlidir.

Yukarıda bilgi eksikleri ve yanlış değerlendirmeler temelinde Tekeli (2010), niyet okuyuculuğu yapmakta ve yanlış sonuçlara varmaktadır: “Siyasetçiler YÖK’ü otonomisini koruyabildiği dönemlerde değiştirmek istemişlerdir. 2007 sonrasında olduğu gibi YÖK’ü denetleyebildikleri dönemlerde değiştirmek istemeyeceklerdir. Çünkü tepeden iktidarı uygulamak için YÖK güçlü mekanizmalara sahiptir” (s. 380). Buradaki değerlendirmenin yanlış olduğunun kanıtı, Cumhurbaşkanı Özal döneminde Başbakan Akbulut iktidarında bazı üniversitelere özgünlük ve daha fazla özerklik tanıyan 3707 sayılı yasanın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmesidir. Adı geçen yasa, çok ilginçtir ki, Erdal İnönü başkanlığındaki SHP tarafından Anayasa Mahkemesine götürülmüş ve iptal ettirilmiştir.

Tekeli’nin (2010) YÖK’ün tarihini incelemesiyle vardığı sonuç şöyledir:

Yükseköğretim sisteminin performansının bugünkü resminde Kemal Gürüz döneminin katkısının yüksek olduğu söylenebilir. Göstergeler yükseköğretim sisteminin akademik performansının İhsan Doğramacı döneminde büyük bir gelişme göstermediğini göstermektedir. Kurduğumuz öykü Mehmet Sağlam döneminde özellikle yeni kurulan üniversitelerin yerel siyasetin ve değişik cemaatlerin etkisi altında kaldığını gösteriyor. Kemal Gürüz’ün yönetim biçimi çok eleştirilmiş olmasına karşın, onun döneminde çok kötü sonuçları olabilecek kadrolaşma eğilimlerinin engellendiği ve liyakat esaslı, akademik performansa dayalı yükseltme sistemlerinin yerleştirilmeye çalışılması günümüzde gözlenen gelişme

çizgisinin ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. (s. 383-384).

Gürüz’ün 28 Şubat atmosferinde gerçekleştirdiği akademik tasfiyelere, on yıldan fazla bir süre sonra böylece destek çıkan Tekeli, kendisinin ne derece anakronik ve değerlendirmelerinin ne derece ideolojik görüldüğünün farkında bile değildir. Tekeli’nin analiz ve değerlendirme kısırlığı, Gürüz dönemiyle sınırlı değildir. Bologna Süreci söz konusu olduğunda Tekeli (2010), bu konudaki bütün neo-liberal ezberleri harfiyen tekrar etmektedir. Örneğin Avrupa’da farklı eğitim gelenekleri ve süreçleri dolayısıyla, yükseköğretim “hizmetlerinin serbest dolaşımı”nın (s. 354) olmadığından bahseder. Tekeli, hiçbir analiz yapmadan Bologna Süreci çerçevesinde Türkiye’nin faaliyetlerini aktarır. Aktarmakla yetinir ve “Türkiye yükseköğretimi için Bologna Sürecinin ne anlam ifade ettiği ve şimdiye kadar ne tür sorunları çözdüğü”ne dair tek bir değerlendirme sunmaz.

Tekeli, 4 yıl süren YÖK üyeliği sonucunda, hem YÖK’ün hem de rektörlerin aşırı yetkilendirildiğini ve bu yetkilerin nasıl kötüye kullanılabileceğini yakından gördüğünü ifade eder. Bu süreçte, Türkiye’nin yükseköğretimini yönlendirmek için kurulan YÖK’ün bir strateji belgesi olması gerekliliğinin savunusunu yapar. Bilindiği üzere, *Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi* taslağı 2006 yılında kamuoyuna açıklanır ve genel olarak iktidar, muhalefet ve yükseköğretim kamuoyunca olumlu karşılanır.

SONUÇ

Zaman zaman tekrar yapmasına ve sorunlu analizler içermesine rağmen, Türkiye’de yükseköğretimin sorunlarını, tarihsel bir perspektifle ele almak isteyenlerin ilgileneceği bir kitap var karşımızda. Türkiye’de üniversite kavramının, ilerici bir aydın tarafından nasıl anlaşıldığı ve –daha önemlisi– nasıl yanlış anlaşıldığını öğrenmek açısından önemli ipuçları taşımaktadır eser. Kitap, bütün sorunlarına rağmen, düşünce kısırcıdır ve yükseköğretim tarihiyle ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bir konu fihristi sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arslan, A. (2004). *Kısır döngü: Türkiye’de üniversite ve siyaset (1869-2004)*. İstanbul: Truva.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. (Cilt 1-2). İstanbul: Eser Matbaası.
- Fazlıoğlu, İ. (2008). XVIII. yüzyıl Osmanlı düşüncesinde bunalım ve arayış-II felsefe-bilim. (Değerlendiren. E. Süzgün). *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*, 67, 78-81.
- Göktaçtı, M.A. (2005). Türkiye’de din eğitimi ve imam hatipler. *İletişim*, İstanbul.
- Gür, B. S. (2009). Eğitimde katsayıyla kastlaşma. *Anlayış*, 75, 36-37.
- Hakyemez, Y.Ş. (2008). Üniversitelerde kılık kıyafeti yasaklayan bir kural var mı? *Zaman*.
- İhsanoğlu, E. (1993). Darülfünun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII. Cilt, İstanbul. s. 521-525.
- İhsanoğlu, E. (2010). *Darülfünun: Osmanlı’da kültürel modernleşmenin odağı*. (iki cilt). İstanbul: IRCICA.
- Readings, B. (1996). *The university in ruins*. Cambridge, Harvard University Press.

Tekeli, İ. (2007). Cumhuriyet öncesinde üniversite kavramının ortaya çıkışı ve gerçekleştirilmesinde alınan yol. Aras N. K., Dölen E., & Bahadır O. (Ed.), *Türkiye’de üniversite anlayışının gelişimi (1861-1961)* (ss. 19-51). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tekeli, İ. (2009). Türkiye’de üniversitelerin YÖK sonrasındaki gelişme öyküsü (1981-2007). Çelik T., & Tekeli İ. (Ed.), *Türkiye’de üniversite anlayışının gelişimi II (1961-2007)* (ss. 55-225). Ankara:Türkiye Bilimler Akademisi.

Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel bağlamı içinde Türkiye’de yükseköğretim ve YÖK’ün tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.

Wittrock, B. (1993). The modern university: The three transformations. In Rothblatt S., & Wittrock B. (Eds.), *The European and American university since 1800* (pp. 303-362). Cambridge.